

(* Ob straneh:) Rajko, ali si Ti zapisal tako resno, da prideš drugo leto v Peterburg, kakor bi si jaz tega želel?³¹ Secundo alite!³²

Bil je tu Vergun³³ in je predaval o galiških Rusih. Mene ni bilo v Ptburgu. Korabljev³⁴ mi je rekel, da je bil prišel prosit subsidij, ker mu gre baje trdo!³⁵

Tako krasno zasnovani in započeti študij — 5. jul. je z razglednico s sliko univerze in akademije znanosti javil (5), da se je celo preselil na novo stanovanje Vasiljevskij ostrov, 2 linija, dom 11, kvart. 25 — pa je moral Prijatelj popolnoma nepričakovano prekiniti, ker mu je ministrstvo za uk in bogočastje na vprav, tudi iz praktičnih razlogov nesmiseln način (Rusija s svojimi kulturnimi središči ni bila blizu in že pot nazaj in zopet tja s knjigami v prtljagi ni bil majhen, a čisto nepotreben trošek) odreklo neposredno nadaljevanje štipendije, o čemer na kratko sporoča v pismu z dne 10. julija 1903. (Se nadaljuje.)

hiši je bil Pekmezi kakor doma in s katerim se je bil tudi Prijatelj dobro seznanil; z gospodično smo bili dobri prijatelji.

³¹ Moja želja je bila preiti na službo v Rusijo, kar je podprla tudi neka izjava A. A. Šahmatova v pismu name: Ne prihodilo li Vam v golovu iskat' služby u nas v Rossiji? Mnogo Vy mogli by poslužit' zděs' slavjanskoj naukě.

³² Pač pomotoma za secunda alite! v jeziku avgurov »z ugodnim predznamenjem« po ptičjem poletu i. dr., prim. Horac, Epod. XVI 23 — 4 Secunda ratem occupare quid moramur alite? Pri ugodnem predznamenju (vetru) kaj oklevamo vkrcati se?

³³ Dimitrij Nik. Vergun, Rus iz Galicije, znan slovanski politik-publicist, pesnik in slavist, ki se je bil vpisal dve leti pred menoj pri Jagiću, rojen 1871, sedaj profesor ruske univerze v Pragi.

³⁴ Tedaj mlad petrograjski slavist, gl. gori.

³⁵ Vergun je od 1900 — 5 izdajal na Dunaju štirinajstdnevnik »Slavjanskij věk«; v Rusiji je podpiralo slovanska stremljenja posebno t. zv. »Slavjanskoje blagotvoriteljnoje obščestvo«.

SVETI ZAKON

IVAN POTRČ

Materi — kmetici!

Pred Pihlarjevim klancem je zlezel Štefan z voza, ga zavrl in prijel kobilo za uzde. Voz se je zganil, zavrto kolo je zadrvalo po navoženem kamenju.

»Da bi vsaj kam videl! Blato... jarki, polni vode!« je momljaje nergal. Po zmočeni ilovnati stezi mu je skliznilo. Obesil se je na uzde — kobila je dvignila glavo — in se naslonil na žival.

»O-o-ha, Liška!«

Ker se ni ustavila in se je voz pognal čez prekop, jo je dregnil in zaklel skozi stisnjene zobe.

»Ne goni živali!« se je oglasila na vozu Liza.

Fant je samo nekaj zagodel — z materjo se ni nikoli na glas pre-

govarjal — in popustil vajeti. Voz se je dvakrat škripaje prevesil čez prekop, po katerem bi se stekala voda, če bi ne bil zanešen z blatom.

»Ko je pa táka tema!« se je opravičeval. Tudi kobila se mu je malo zasmilila; ves dan, do pozne noči jo je gonil po njivah.

Liza je stiskala na prsi cekar s slatinkama — v vrhu si je natočila žganja in vina — in se oklepala ročice, da je ne bi vrglo nad prekopi z deske. Tako se je vračala včasih — pred leti, z otroci. Tega, ki zdaj gode nad njo, je nesla v naročju; na Barco je čakala; za Matildo je vedela, da se ji joče doma; samó da se je zaganjal takrat kraj kobile — o n in pijan; trezen se ni nikoli vračal z Vrha. Vse do velike ceste je na vozu trepetala in se bala, da ne bi zavozil, da se ne bi prevrnili in se ne bi zgodila nesreča. Psu ne bi privoščila let, kakršne je živela pri njem. Z voza bi mu ušla, če bi ne vedela, da bo obtičal pri prvi krčmi. Grizla se je, pila na jezo, jokala in se tepla ž njim — noseča je bila vsako leto. V trinajstih letih — enajst otrok! Eno ji je izdihnilo pri porodu, takrat, ko se je jezila zaradi Malečke — ženska ji ga je zvaljala, ko je stradala pri póstarnem dedcu — in zaradi njega, ker je hotela, da bi bil gospodar, a ne cunja in pijanec! Pozneje, pri zadnjih otrocih, je spoznala, da bi prej sebe zjedla, kakor bi njega obrnila. Unesla se je, ga začela odrivati in gospodariti sama. Rodila mu je še otroke: Južeka, Feliksa in Treziko — kmetija je bila velika! — ali tega, kar si je nekdam, ko je bila še dekle, na tistem vroče želela, o čemer ji je sanjala neizživeta mladost, tega ni bilo nikoli več; umiralo je. Ostala mu je samo še žena, Liza Lenártova, ki je rodila otroke, doklej je bog dal, in garala za nje...

Fant se je vlekel ob grmovju, veje so ga teple po priklonjeni glavi, se zaskočil čez mlako in zajel s čevljem vodo.

»Táka rábota!« je zrežal. »Vrhôvci! Kopljejo in prekopavajo te jarke, hudiči! Ali se boje, da bi ne bilo več Ilovnatega vrha, če bi ne bilo prekopov?« Zamahnil je in se nekam potolažil. »Ah, kaj, za táko so prebutasti!« Ali ga draži ta nemarnost! »Tak vrhóvec« — mislil je na kajzarje in kočarje — »ni zdrav, če ne priklesti podrekan v mesto! Kateri dedek jim je le izmislil te prekope?« Misel mu je začela graditi. Presmešno, drevje se jim samo ponuja! Na stezo visi. Obtesali bi naj te jelke in položili lestve za odtekanje. Čez cesto naj bo most in ne prekop! Potem pa kričijo nad svojimi slokimi kravicami, ko opešajo ž njimi vred v blatu...

Hladna noč in fantovo preklinjanje sta Lizo stresali. Bila je sita teh zbadanj, ki jih je že tisočkrat slišala od njega. Večale so odpor do Lenárta in otroka, ki se je obračal po njem. Odkar je priženil ž njo Ilovnati vrh, je pijan preklinjal po teh klancih vrhóvce. Sam ni nikoli prijel za motiko. Saj ni zamerila otroku, ki se je do mraka gnal za brano in se ga k večeru malo nalezal. Ona tako nikoli nikomur ne zameri pijače. »Kje naj vzame otrok moč?« Sáma bi bila že davno šla, če je ne bi krepila pijača. Vino — edino dobro, kar ima še z maternega grunta! Še tega bi ji rad požrl! »Da se ne bi otrok vrgel po njem«, se je bala in trepetala. Včasih ni hotel videti kozarca, zdaj pije kakor krava in kar mahedravo hojo dobiva...

Z drevja nad klancem je kapalo. Liza je drgetala — aprilski večer je bil moker in hladen — in se zavijala v pleteno ruto; utrujene oči so ji lezle v spanec. V kočah po bregovih so ugašale zadnje redke lučke.

Ko sta zavozila na rávno in se je Štefan potegnil na voz, so se odprla pri Gašparju vrata na stežaj. Svetloba je začrtala skozi meglo vodnjak in kup dračja.

Zidar Gašpar je zastal na pragu in prisluhnil v noč do klanca. Onadva na vozu sta obrnila obraze k luči. Zidarjeva usta so se nekam tiho in zadovoljno razpotegnila; možak se je na hitro okrenil in dvakrat pokašljaj. Liza je vedela, da ni prehlajen. Kakor da bi kaj vedel, a skriva. Povlekla je ruto na oči, pogledala preko kobile nekam po stezi in skoraj poprosila otroka: »Poženi!«

Fant je zavozil na veliko cesto in švrknil z bičem kraj kobile. Voz je zdrdral po trdih tleh.

Kmalu bi se zbegala, v prsih jo je stisnilo. Dedom, ki drežajo okoli kotla, bo prinesel toplo na ušesa: »Kaj je novega, ha? Lenàrčka se je skesala! Ha-ha-ha!« Dedi se bodo režali. Teh in takih šal ni Liza nikoli prenesla; do dna so žalile njeno ženskost. Pomalem so gube njenega zbrzdanega obraza znova otrpnile; roke so se oklenile ročice in varovale cekar. Top pogled je obležal na kobili, ki jo je priganjalo fantovo švrkanje. Branovlek je enakomerno udarjal po ojesu in uspaval. Nekaj pred vozom se je kazalo drevje, ki je viselo nad cesto. Vozila sta mimo Zorčevih in Minihovih zidanih hramov. Od noči obledele stene teh dveh bogatij — dà, včasi sta bili to bogatiji, saj sta še zdaj, ki sta zapored požrli tod okoli koč: Lovrečevo, Krampergarjevo in še katero; sama svoja je ostala samo Hasova kovačija, ki se je s kočko in tremi drevesi zajedala kakor klin s ceste med bogatce, čeprav je že nekajkrat menjala gospodarja. Nocoj je nista hiši niti malo vznemirjali, ker se je vračala sama — brez njega! Kaj ji mar, če jo tudi kdo vidi; sicer je pa tema. Pač, pri Tončkovih še nekdo blešči. Rada bi ga srečala, ki bi ji upal z besedo omeniti njeno samosvojost z Lenàrtom! Takrat bi se te iztrpljene oči vžgale v takem svetem in upravičenem zanosu, da jih ne bi nihče vzdržal. O, predobro je poznala vso to vaško blato, ki se je z njenimi leti nakopalo na te zidane bogatije, in gnilost življenja za temi stenami! O Minihovci so pravili, da bi od joka shirala, če ne bi po treh letih zakona Miniha na lepem pobralo. Hitro za njim je šel tudi Zorec. Tadvà se nista mogla v življenju drug drugega živega videti. Z Zorčevimi si je bila v žlahti; sestrana Roza je imela Ploja. Saj... pozneje, ko se je pomirila, je vedela, da se pasejo, če se pretepa in jezi s pijancem — ali kako je pa mogla drugače krotiti jezo, ki ji je prekipevala? »Otroci delajo; sama garam, da me vrag ne pobere — ti boš pa zapravljaj po krčmah?!« Tisočkrat so jo videli razjokano, »ta vrag bi se samo norčeval iz nje in njenega trpljenja in skrbi za družino; delo mu ni nikoli dišalo«, kolikokrat ponižano — ko se je zgodilo tisto z njenim otrokom! V šole ga je dala, da bi pel novo mašo, potlej... potlej pa je moralo tako priti, iznenada. Prav za prav je že dolgo slutila, da ni nekaj v redu z njim. Ali česa takega ni pričakovala! Prišlo je kakor strela z jasnega. Vendar — strlo je mi! Imela je še troje

fantov, ali take glave kakor Ludvik ni kazal nobeden več. Kristus! Tiste dni je jokala v kuhinji, pred sosesko je hodila s pokoncu glavo.

Za grajskimi travniki pri stari tepki sta srečala moškega, ki se je s praznimi mlečnimi posodami vračal v mesto in jima voščil dober večer.

Štefan se je ozrl za njim in rekel: »Lovrenčič. Ta bo kmalu bogat. Z babo se ženeta vsak po svoji strani za dva. Počemu le, ko nimata otrok? Grunt imata; a jima je treba lakotiniti za krajcarji po mestu?«

»Vse nas stiska pri denarju, ki smo na gruntih,« mu je Liza mirno odgovorila; »nekdaj ni bilo tako.«

Dolgo je molčal; materino mirno govorjenje ga je dražilo.

»Zdoma bom odšel. Ne date mi denarja,« je zinil, da ji je nasprotoval.

»Pojdi! Nihče te ne drži!« mu je povedala s tako hladnostjo, da je utihnil. Prav nič ji ni bilo, da bi se prerekala z otrokom.

Zmomljal je in udaril po kobili. Notri ga je peklilo, a si ni vedel pomagati. Vsak kočarski ima več denarja kakor on, ki je gruntarski. Karbovi imajo kočjo in tisto krpo zemlje, ki meji na njihove njive — ali kako se nosijo, ker hodijo v tovarno. »Bom šel!« bi skoraj trmasto spregovoril, a je vedel, da se to ne bo nikoli zgodilo, ker bi ga bilo sram, voziti se s kočarji za kruhom, pa je rajši besedo požrl. Ko ga je sčasoma minila ta gruntarska trma, ki se je tikala kočarjev in njihovega pehanja za zaslužkom — njemu ne bo treba nikoli služiti! — so ga misli znova zavedle: kupil si bo kolo, denar bo zaslužil kajpak v tovarni, in — nobeno nedeljo ga ne bo več videl ilovnati vrh doma.

V Lizo je segal nemir; prihajal je z nejasnimi obrisi moldavskih hiš in bajt, drevja in gozdov za Grajeno. Malo še, do mosta, pa bosta kmalu doma.

Zakaj mora biti tako pri njeni hiši? Od žalosti, ki jo je mučila, jo je trla jeza. Kaj jo je premotilo, da sedi tu na vozu in se pelje proti »njegovi škripi?« Ali se ni že tisočkrat zaklela, da ne prestopi več praga tistega hrama, čeprav ni nikoli sebi verjela, da bi mogla vzdržati od otrok? Če ne bi bil nocoj ta njen fant tako hiter — kar pograbil jo je in dvignil na voz —, bi se še nocoj ne peljala proti domu. Hedli so se znali držati in kujati zaradi koga tudi leta; ona je bila Hedlca. Saj bi mu tako ušla z voza, da ji niso ušle tiste besede: »Pa je močen, presneti fant!« in tisti nasmeh pred viničarji, ki so stali na dvorišču. Fant je skočil na voz in udaril po kobili. Zajokala je v predpasnik in se odpeljala. Vso pot se je držala zase in bila redkobesedna s fantom. »Ti otroci!« je mislila nanje; »s silo so me odvedli z Vrha.« Tri dni se je pehala sama z viničarji, ko je pobegnila zdoma. Na tretji dan se je prikradla Trezika: »Mama, pojdite domov! Ata pijejo!« Tega svojega najmanjšega otroka je obdržala pri sebi. Zvečer je položila Treziko v posteljo — doma je že kaj let ni — in jo prekrižala. Sédla je k peči, se zamislila, kako je ostala sama s tem najmlajšim otrokom in se bridko razjokala. Tako gara in se prepira ž njim — otroci pa rastejo, kakor da je ne bi imeli, v takim peklu. Za vsemi se ji je storilo milo; sirote so pri pijancu. Z Ančko, ki se je tako nesrečno zaženila — pri tej hiši

sploh ni sreče, kakor da je vse zakleto! —, bi bilo povsem drugače, samo če bi bil on malo skrbnejši gospodar. Rekla bi, da se tudi z Ludvikom ne bi zgodilo vse tisto, če ne bi bilo vse iznakaženo pri hiši. Ni ga več blizu. Ta fant je trši od nje, a samo na zunaj. Nikoli ne bo pokazal, kako je vse razbolelo v njem, niti njej ne, pa naj mu bo še tako hudo... Zjutraj je obdržala Treziko pri sebi; ni je pustila v šolo; nekoga je hotela imeti. Dan za tem se je Trezika pricmihala na Ilovnati vrh. Našla je mater na njivi med viničarji in se ji skrila za krilo: „Matilda me je zapirala v kuhinjo, da ne bi mogla k vam. Tepla me je.“ — „Tepla te je?“ jo je vprašala Liza, se sklonila do otroka in mu obrisala s spodnjim predpasnikom solze. Ko jim je odšla zdoma in so jo otroci vlačili nazaj, je ta Matilda kričala za njo: „Pa pojdite, če se vam zdi tako prav! Stara norca!“ To je šlo obema: njemu in njej. Takrat se jim je iztrgala; nihče več je ni zadržal. „Matilda te je tepla?“ je ponovila in se še enkrat sklonila do Trezike. „O, naj le počaka! Ne bo dolgo, ko se bo še sama za tabo pricmihala. Si lačna? Na oleandru je ključ, pogaače pa so pokrite na peči.“ Trezika je odšla med drevjem, sama pa se je zazrla v grapo. Za tistimi gozdovi je ležal Lenartov mlin. V mladih letih je hodila tam mimo v šolo. Mlinarjevi so bili bogati. Zemlja je bila vsa v ravnici, njive so rodile. Za dekle z Vrha, kjer so morali nositi vodo iz grabe, je bila tu obljubljen dežel. Vzdihtila je; preveč je bila zagrenjena, da bi se ji hotelo vračati v mlada leta. Zatem je skoraj teden dni lilo. Liza je sedela za mizo z ženskami iz spodnje koče in prebiralasemenski fižol. Barca je nekam plaho odprla vrata, da so se vsi spogledali, vstopila in skozi zobe pozdravila. „Bog daj, Barca!“ so zapele kočarske. Liza si je popravila ruto in ji rekla, ne da bi jo pogledala: „A, si le prišla?“ Barca je zmomljala; nič jasnega ni spravila iz sebe. Poslonila se je na klop pri peči z nasmeškom do teh dveh „starih norcev“ ter začela trmasto strgati po podu. Dobro uro sta molčali, ne da bi se dotaknili tega, kar je bilo vsaki na jeziku. Pred kočarskimi babami tudi ne bi Barca govorila, kako je doma. Ob južinah se je Liza dvignila in odšla v zadnjo hiško po kruh. Barca je stopila za njo. „Kak... kako mislite: Vas ne bo skoraj nazaj? Slišite?“ Liza je prerezala kruh in kar tjavdan bolj rekla kakor vprašala: „Kaj pa hočete od mene?“ Tak način pomenka je šestnajstletno Barco zbodel. „Otroci vam rasemo“, ji je začela pripovedovati; obe sta čutili, da so besede narejene. „Mama, ne delajte se, no! Vseh nas je sram!“ Liza se je zavnala in se začudila: „Ha-ha, mene že ni nič sram! Zakaj bi me naj bilo?“ Vzela je steklenico; odpravljala se je v klet, kakor da ji sploh ni do kakšnega razgovarjanja z Lenarti. Ta Barca je kazala, da se bo vrgla čisto po Mili, Lenartovi sestri. „Ali — mama, poslušajte!“ je klicala hči za njo v klet, da bi jo ustavila. „Poslušajte!“ Ali Liza je bila že v kleti. To je Barco zjezilo, da se je zaletela. „Ne, ne grem prej odtod, dokler ne greste vi!“ — „Ali te kdo goni?“ je slišala za odgovor. Na, kako naj poslej začne, ko ji je tako lepo pokazala, da jim je za mater. „Smešni ste!“ — „Jaz? Prav nič; če le drugi niste,“ jo je zavračala Liza. Čutila je, da je otrok ne prosi — zahteva, da se vrne. Poslednje je znova vzbujalo ves odpor, ki jo je pred tednoma prignal v vrh. Po takem na-

sprotovanju, ko je videla, da jim le ni vseeno, kje je, je laže prenašala odtujenost od otrok. Ta trdnost pod nogami jo je čudovito pomirjevala. „Da veš,“ je začela razlagati hčeri, „nikjer ni zapisano, tudi prisegla nisem, da bi morala živeti s pijancem. Ti le pojdi, če vam je več o n i!“ — „V a m?“ jo je vprašujoče pogledala Barca. Zjezila se je in zacmihala — prosila pa ni. Zagnala se je po stopnicah iz kleti; v prikletu pa si je premislila. Obrisala si je solze, odšla v klet in počakala, da je Liza natočila ročko. Tačas se je razgledovala po mračni kleti. Na polici je bilo še nekaj jabolk. Za nič na svetu ne bi nobenega vzela, če bi ji mati katero ponudila. Takrat jo je Liza vprašala: „Kdo pa te je poslal?“ Tako mirno, kakor da tudi njej prav nič ni do tega, da se spravi domov. „Kako?“ jo je vprašala, kakor da je ne bi razumela in gledala skoraj prepadena za njo, ki se je dvigala počasi in mirno iz kleti. Dvignila je rame — najrajši bi jo prehitela kar na stopnicah — in momljaje odšla mimo nje; preklinjala je. Za gorico je postála — nekdo jo kliče — in se ozrla. „Le povej mu, da ni treba pošiljati po mene žandarjev!“ Mati se je opirala na okno, ki ga je odprla, in tako vpila za njo. Tak, žandarjev! je pogrelo Barco, da se je pri priči okrenila in stresla z glavo, kakor bi hotela iztresti zbadljivko. Njena nekam predolga in suhljata, še skoraj šolarska postava se je izgubila v Vodančinem drevju in izginila za gorico. Nekaj dni ni bilo nikogar. Potlej sta prišla Južek in Feliks; vsak posebej. Otroka sta se sukala okoli nje in se ogibala težakov; slednje jo je mučilo. Izvlekla jima je, da je doma vse narobe, da jih Matilda pretepa ..., da ata pijejo. O Matildi je povedal Feliks; toliko, da ni zajokal. Hotela ju je obdržati pri sebi — večerilo se je že, ali z Vrha bi imela predaleč v mesto: eden je hodil v šole, drugi se je učil. Nista ji pokazala, da jima je hudo — celó sporekla sta se; vendar je čutila, da bi oba rada, da se vrne. Spravila sta jabolki, ki sta jih dobila od nje, in se zapodila drug za drugim v grapo, kakor da jima nič ni. — „Dobri ljudje“ — ponajveč ženske — so ji prinašali gorko na uho, kje so videle Lenarta, kako stikajo ljudje glave, da se bo vse razlezlo, če je ne bo kmalu z Vrha. Potlej je neke večeri priprezal Zalin Zajc, precej vinjen, po ženi — njegova žlahta. Liza ga ni nikoli trpela. Vsi ti njegovi ljudje so v mladih letih prav tako pasli krave in kidali gnoj iz hlevov kakor ona na Vrhu, ali razkropili so se po svetu, ker je bilo doma premalo grunta za šestero otrok, ponajveč v mesto, postali komiji, žandarji in financarji ter se prihajali za večje kazat s svojimi razšopirjenimi gospemi in načičkanimi otroki: Slavekami in Maricami — Lizinim kmečkim, raztrganim in plahim Matildam, Južekom in Barcam ter jih velikodušno obdarovali z dinarskimi pomarančami. Stegovali so jezike zaradi Lizinih otrok, če je bilo v šoli kaj narobe s katerim — moj bog, njeni otroci so morali tudi delati! —, da je bila do dna užaljena in jih ni mogla nikoli trpeti, te visoke gospode, najmanj pa tega Zalinega penzionista, ki je s svojimi žandarskimi očmi meril kikle njenim doraščajočim dekletom. Zasedel se je sredi izbe in ni prenehal z žvekastim glasom. — Saj ne bi prišel, ali tu gori v Placarju so imeli neko komisijo. Tožarijo se. „Ljudem gre še vedno predobro!“ Vsa zadeva ga nemalo jezi. Neki sodniki so ga že na tešče potegnili iz postelje! „Če

je človek župan, je vedno hlapec vseh hlapcev. Naj si ne mislijo, da jim bom dolgo garal...' Ko je tako na široko pokazal, kako dobro se mu godi, da ga celó sodniki iščejo in da si naj ne misli, da je prišel mogoče zaradi nje sem gor, se je širje razčeperil, obstal na njej z izbuljenimi očmi in jo skoraj nahrulil z žandarskim glasom: 'Kaj pa imate zopet, ljudje božji?' Prav tako, kakor bi ga kaj brigalo! Ta glas je Lizo zadel, da jo je spreletelo. 'Temu, ki dela, pač vsak hudič daje nauke!' — 'Če ti tako praviš,' je začel Zajc za polovico pohlevneje — skoraj jecjal je; 'zaradi deklet bi rekel — planke letijo okoli hiše, zaradi grunta...' Sicer se je Zajc pri priči pobral, ali v Lizi je le pustil strah za one doma, da ni imela več mirnega spanca...

Kobila je že zdavnaj prenehala dirjati; krevsala je s povešeno glavo, kakor bi se ji sanjalo. Štefan se je zavijal v lahen suknjič in kinkal ob enakomerni kobilji hoji; drdranje voza ga je uspavalo. Sprva je mislil na očeta — njegovo pitje ga je jezilo —, potle pa je v utrujeni glavi ostala samo njiva, brananje in vpitje nad kobilo; neznosen in soparen pomladanski dan, ki je grozil s ploho.

Prve kočice so se že kazale iz drevja. Vznemirjajoč strah, ki se je zalezal v njo z bližino njegovega doma, jo je begal, da je komaj obdržala hladnost in mirnost na obrazu. Hotela je trdo preko vsega, kar jo čaka ob tej vrnitvi. Kaj pa tudi hoče? Če se ne bi vrnila, bi šlo vse v nič. Zahotelo se ji je svaje — saj se vsa trese. Zaprla je oči. Za trenutek je videla dvorišče: Otroci so pritekli na dvorišče z lučjo, ko so zaslišali voz; za njimi pa se je vlekel in oprijemal podbojev on — pijan ko cenja.

»Oh Jezus!« je vzdihnila in si popravila ruto. Razgledala se je — saj sta šele pri Plojevem vrtu. »Ti, ali ni —? Je! Pri Ploju je luč.« Glas se ji je potresal.

»Aha, svetijo,« ji je pokimal mirno otrok in zazdehal.

Čeprav sta se oba bala za Lenarta, da pije pri Ploju, ji Štefan tega strahu ni hotel pokazati. Nategnil je vajeti in udaril po kobili — da bi brž pustila Ploja in njegovo krčmo za sabo in da mati ne bi mogla z voza nadenj. Z jezo, ki jo nosi v sebi, bi ga gotovo nabunkala — in novi prepir bi se vlekel še tedne; saj jih je tako že sram vseh...

Tako bi se pripeljala mimo krčme in Liza ne bi silila z voza, da ni takrat privihrala iz krčme Hanika, Rozin otrok, se zagledala proti cesti — Liza je opazila, da je nekam zmešana — in jo pričela na ves glas klicati: »Tetica, tetica! Ustavite, tetica!«

Dekle se je zagnalo proti vozu in ni moglo spraviti več glasu iz se. Lizo je spreletelo po vsem životu.

Tak, se je le zasedel!

Hanika se ji je obesila za krilo, da jo je skoraj vlekla z voza, in jo znova prosila med jokom: »Tetica! Mama, mama nam bodo umrli! Mama, mama...«

»Za sveto božjo voljo —! Pomagaj mi vendar z voza, Štefan!« Zrila je cekar v krmo za sedežem in stopila na oje.

Ko jo je fant prijel za lakete, je čutil, kako ji život drgeta.

»Kaj se ji je zgodilo?« je vprašala bolj sebe in stopila s svojimi dolgimi koraki proti hramu.

Ko je prestopila prag in ji je svetloba razsvetlila zaskrbljeni in pred faro vedno ponosni obraz, je s tako sveto jezo premerila dede, ki so se napol vinjeni režali za mizami — prvi hip je spoznala Juzlekovega, Franča in nekega kovača —, da so pri priči izgubili glasove in se pomalem drug za drugim pobrali. Z zravnano postavo je prešla izbo, redkih pet korakov, in odprla vrata v spalnico.

Za kredenco je slonela na stolu osemletna Rozika z zacmihanimi očmi; iz otroške postelje — skoraj malo premajhne za otroka, se je stegoval Brankec. Klical je mamo in jokal. Roza je ležala z priprtimi vekami, zijala in potihlo hropla. Hanika se je vrgla nanjo, jo potresala in klicala:

»Mama, mama! Poglejte, mama!«

Roza se je zganila; hotela je dvigniti roko, a jo je spustila na odejo. Pogledala je in spoznala Lizo, ki se je sklanjala nad njo.

»Za božjo sveto voljo, Roza, kaj je s teboj?«

Sestrana je odprla usta in nekajkrat bolno dahnila. »Liza, z mano je konec!« Liza je komaj slišala izmučeni glas. »Liza, konec...!«

»Ali — zadnjič si bila še samo zdravje!«

Bolnica se je zganila in se trpko nasmehnila...

»Saj veš, Liza, kako smo me zdrave!«

Lenártovki so navirale solze. Odrinila je rdečkasto odejo, se oprijela končnice in sedla na rjuhe. Rozika je zategnjeno hlipala v petrolejko na kredenci, da je plamen plahutal in so plesale po zbledelem sestrininem obrazu sence. »Saj nima nič več krvi v glavi, sirota!« jo je spreletela misel, ko jo je gledala. Káka je bila še pred tedni, ko je ona odšla od Lenárta! Vsa razžarjena je sedela pred njo v kuhinji! Toliko, da ni zajokala. Rekla pa ji je: »Pozna se ti, da ti ni dobro. Vzelo te je. Kje se ti zdi, da te boli?«

Bolnica je vzdihnila, kakor da je tako vseeno, segla z rokami izpod odeje, se oprla na stranice in se hotela dvigniti. »Nikake moči ni več v meni,« je potožila, zajokala in padla nazaj.

»Ni dobro, da se siliš.« Liza ji je hotela pokriti golo roko.

»Ne jezite se, mama!« Hanikin glas je bil skoraj malo preveč zaskrbljen, da bi si ženski mogli misliti, da prihaja od srca; še bolj pa, ko je rekla: »Zaradi otrok, mama!!«

Liza je pomagala podložiti sestrani glavo ter je otroka hoté preslišala.

»Ah,« je vzdihnila sestrana razbolelo in še dokaj mirno; »saj veš, kako je pri nas. Če bi svinji kaj prišlo, bi že zdavnaj napregel. Za žensko ni škode. Še priženili bodo. Zajc je zadnjič že razlagal tako. Nikamor ne hodi, Liza!« je zaklicala za sestrano. »Nikoli ga ne bom prosila; dovolj sem se prejezila. Poslušaj!« Zatisnila je oči in nekajkrat mirneje dahnila.

Hanika je slonela ob vznožju, z rokami na očeh in z lačnimi pogledi prežala na sleherno tetičino kretnjo in besedo, kakor da bi se bala, da teta česa ne izve in kakor da njo, Haniko, strašno vse skrbi. Kaj bo z

Roziko, ki še vedno cmiha, in Brankecom, ki gleda topo izza otroške pregraje na posteljici.

Roza je spremljala hčerine poglede. Táka frka! Kako se ti dela pred Lizo! Sama pa jo je žrla ves čas ž njim vred.

»Otroci...« je dejala in zajokala. »Kaj bo z otroci?«

Poklicala ju je:

»Rozika... Brankec...«

»Mama, maaaa...« se je tožeče oglasilo dekletce, ne da bi se gnilo od kredence.

Bolnica je obstala s pogledom na fantičku, ki si je vlačil iz naglavne rute zvito obvezo z vratu. »Ga vidiš, kakšen je? Nikoli ni bil zdrav. Križani Jezus!« Hotela je še nekaj reči, pa ni mogla zaradi Hanike. »Ta tolovaj« — pokazala je na hčer. »Le nad kom bosta s stajim kričala poslej?«

Da se Hanika pregovarja z Rozo — z materjo, je bilo raznešeno po vsej žlahti. Liza ne bi najrajši ničesar slišala. »Otroci?!« je vzdihnila, da bi se izmotala. Vendar je opazila, da tej frki niti malo ni bilo, da bi se skidala. Slonela je gluho, kakor da je sploh ne sliši, dokler je ni Roza z zasiganim glasom napodila. Hči je vstala in zaloputnila vrata.

»Napila sem se,« je dejala; in pristavila: »Na jezo.« Pogledala je po sebi, nato Lizo. »Lahko si misliš, kako je znova z mano.«

Lenártovki so se odprle oči.

»Jezus! Pila si, praviš?« se je prestrašila. »Ni hujšega.« Zazrla se je nekam v steno in z gnevom zaklela. »Táki so ti prekleti dedi! Takrat se ti liže, potlej pa: „Prekleta baba, káka pa si!“ Ali — na jezo ne bi smela piti!«

»Liza, kaj bi ti pravila; sama veš, sama si pila. Sama veš, da nisem bila vajena doma takega življenja. Tudi pri nas smo imeli krčmo, pa se nam ni nikoli tako godilo. Dolga leta so mati sama gospodarili; bili so ženska, pa smo vendar vsi otroci dobili izplačano doto. Ploj je mojo zapravil. Kolikokrat sem se do mrtvega prejezila! Lahko bi se nam go-dilo drugače — penzijo ima, ali vse nič ne pomaga! Samo táko mu blodi po glavi, kako bi koga pritisnil, pa je največkrat sam opeharjen; za pošteno delo mu ni. Če se spomnim, kako smo pri nas živeli — naš oče...« Zalile so jo solze.

Liza je sedela s postrani glavo in ji prikimavala: »Saj... saj... A misliš, da je pri nas kaj drugače?!« Ko je mislila tako na dom, na Lenárta, Ludvika, na Ančko in otroke, in videla sestrano pred sabo, močno bolno, se je z največjo nujo zadrževala, da ni bruhnila še sama v jok.

»Mu naj zato rodim, da se bodo otroci potepali po svetu?« se je znova iztrgalo iz bolnice. »Otrok tam« — pokazala je na Brankeca — »bo trpel vse življenje zaradi njega. Naj mi nihče ne pripoveduje, kaj mu je! Dobro vem.« Znižala je glas. »Takrat, ko ga je vleklo tisto barantanje z jabolki — kar čez noč je hotel obogateti; pa je le zapravljjal — se je nalezal tega v Mariboru. Nikomur še nisem povedala; lahko si misliš, kaj sem prestala. Ubogi otrok! Poglej ga! Kdaj, le kdaj mi je prišlo na pamet, da bodo otroci, ki jih bom rodila, tako bolezen kazali po svetu? Včeraj smo orali. Táko mi je zalučil — gonila sem mu, kakor

da bi bila jaz kriva otrokove bolezni. Zbolelo me je, kakor če bi me z nožem; sama mu še nikoli nisem rekla besede. Odšla sem ž njive; tako me še svoj živ dan ni žejalo. Na oknu sem našla ročko jabolčnice, tiste plesnive pikole, ki jo ima za delavce — in meni ni bilo za nič več na svetu...» Glas ji je pošel, se zadušil v solzah. Obrnila se je od Lize ter tiho in raztrgano povedala:

»Nič... ničesar drugega si nisem želela, kakor da bi umrla z vsem, kar je v meni... Ta frka, Hanika, pa je kričala za mano ž njive...«

»Saj je tako. Zakaj smo na svetu? Zaradi otrok in grunta! — Ali ne jemlji si tega preveč k srcu; prešlo bo.«

Ni je več utolažila. Sestrana se je zagledala v strop, boleče in divje, in zavpila: »Zmočite mi usta!«

Ko je Liza stopila po vino, je čutila, kako se ji kozarec potresa med prsti; tudi noge ji niso bile več kdo ve kaj trdne. Morala je sesti, da je podprla bolnici glavo.

»Vse se bo obrnilo, Roza!« ji je govorila, čeprav sama sebi ni niti trohe verjela.

»U-uh-u-u! Žge me, prežgalo me bo! O Liza!« Oprijela se je z vso močjo stranic, kakor da bi hotela napeti telo. »U-u, saj me bo prežgalo! U-u-u...!«

Lizi so solze zalile pogled. Izba s posteljama, kredenco in otrokoma, ki sta prestrašeno hlipala, je zvođenela. Kakor pijana je segla z roko pod odejo. Angela, njena žlahta, je pred leti izkravela na podobni reči...

V ta Lizin strah so se odprla vrata.

— Ploj še ni nikoli tako nesrečno naletel k svoji ženi kakor nocoj, ta trenutek. Bil je natreskan, da se je kar pozibaval — je pozneje pripovedovala Liza, ko se je spominjala mučenice sestrane. Obstal je med vrati in se oprijel podbojev. Prisluhnil je s stegnjenim vratom (to navado je imel še od žandarjev). Ali ni nekdo tulil? Skozi pijane poglede je dojel, da sedi neka ženska na postelji. Vse je kazalo, da je bajtarka Mima. »Kaj se vtika ta baba tja, kjer je nič ne boli? Kak hudič jo nosi tod?« je imel na jeziku, pa je zasukal misel, čeprav ni nikoli trpel teh poštaric, in se samo na glas začudil:

»No, no! Kaj pa je takega?«

Ta, kaj pa je takega' je izzvenel porazno; ženskama je povedal, da je Ploj tako strašno brezbrizen do ženske, kakor moški nikoli ne bi smel biti; da mu je prav za prav vseeno, kako bo z ,babo'.

Za trenutek je izba onemela. Brankec je prenehal prezati, Rozika se je strahoma zazrla v očeta; pod Lizinimi rokami se je treslo sestranino telo in se vilo v krčih. V tako zatišje je udaril v prazno zasigani Plojev glas: »No, no!«

Ti dve besedi sta povedali Lenártovki prav oblastno, naj se pobere odkoder je prišla, da je tu Ploj gospodar. Niti takrat niti pozneje ni Liza nikoli pomislila, da jo je Ploj zamenjal s kako kočarko. Otrpnila je od jeze, in ni vedela, kaj bi storila.

Ploj se je prizibal k postelji, poiskal ženino zapestje in tipal za žilo. Liza je videla samo njegovo mesnato roko in okorne prste, ki so iskali

po žepih napetega telovnika uro. Izbo je napolnil vonj po plesnivih vinskih tropinah; iz pijanega telesa je puhtela vročina. Jezik se mu je zapletal: »-na, dve, tri, ští-, pet, šes-...« Na koncu je zaklical: »Normalno!«

Zamahnil je z roko, se naslonil na zadnjo končnico in zabaljil oči v ženo. Skozi Lenàrtovko je spreletelo: Kako je mogla sestrana prestajati ob takem povaljanem dedu s svojimi tridesetimi leti in mu roditi otroke, kaj jo je le premotilo na tem postárnem žandarmerijskem stražmojstru, o katerem je vsa fara šušljala — prav to ji je prišlo zdaj na pamet —, da je imel nekje z neko natararico otroka ter se pozneje na vse kriplje otepal očetovstva? Sama je čutila tak odpor do njega, da bi se vse obrnilo v njej — tako se ji je zdelo, če bi se je dotaknil. »Uboga sestrana, uboga sirota!« se je od žalosti trgalo v njej, da bi se najrajši razjokala, če bi ne bilo tega krevsa za posteljo, pred katerim ne bi pokazala solze.

Roza se je znova poskušala vzpeti, a je bila prešibka; vsi udi so ji šklepetali.

»Liza, Liza! Konec... Kje je Brankec? Rozika...«

Lenàrtovki je bilo, kakor da vidi pred sabo vse svoje porode. Izmaknila je roko izpod odeje in prebledela. Gledala je okrvavljene prste in čutila slabost, ki se ji je zalezala v noge in prehajala na vse telo, nazadnje pa je videla samo še od vina nabuhljeni krčmarjev obraz in slišala neko razvlečeno slinjenje, kakor da bi se kdo norčeval iz nje: »Včasí so ženske prinesle kako babjo mast, malo namazale, pa je bilo. Haha!«

»To imaš babjo mast!« je zarjula Liza, se vzpela in ga udarila z okrvavljeno roko v tista napeta lica. »To imaš! — Prekleti, da te je mogla roditi mati! Roza ti bo izkrvavela, ti pa — Jezus! Po babico — po Juževo Mico! Zganite se, ljudje, če ste ljudje!«

Opičila je oči v Plojevo brezbržnost, kakor da bi mu jo hotela izpraskati — potlej, potlej pa se je vse iznenada pretrgalo v njej: bruhnila je v krčevit, neutolažljiv jok.

»Jezus, Jezus, Roza! To smo me — ženske!« Več ni izhlipala iz se.

Mogoče bi Ploj navalil na Lizo, da je ni spoznal trenutek preden ga je udarila — hotel se je še začuditi: »Eh, Liza, ali si ti?« — in da ga ni malo streznil tuleči Hanikin glas: »Ata, mami bo iztekla kri!« In ta Lizin pogled, to tuljenje — to ženino zvijanje, brez človeškega glasu zanj — kakor da je vsega kriv on! Poplahnjen, kakor da ga vse sovraži, se je zadenski potegnil iz izbe in zunaj zaklel — zaradi Lize!

»Prekleta!«

Lenàrtovka si je obrisala solze naspol prislonjena na posteljo, se malce dvignila in se hotela zbrati v tem žalostnem zavijanju Rozinih otrok. Pokrila je sestranó, se zagnala do prikletnega praga in poklicala na cesto Štefana. Še enkrat.

Ali se res ni nihče oglasil?

(Se nadaljuje.)

SVETI ZAKON

IVAN POTRČ

Štefan, Rozi je slabo — na smrt: po gospoda, po zdravnika bi se peljal!»

Znova nič. Samo z žleba je pljuskala voda. Obrisala si je oči — jok jo je docela oslepel — in iskala skozi drevje na cesto. Ali voza ni več našla; odpeljal se je. Prisluhnila je — pa je bila razsvetljena krčma preveč glasna in narobe, da bi kaj slišala. Zagnala se je po cesti — komaj nekaj korakov. Pri Mimini koči se je že morala oprijeti slive za cesto — tako se je spehala.

»Štefan! Roza umira!« Videla je sestrano. »Kako se iz te sirote trga življenje — otroke ima; saj ne more tega gledati!« Po cesti je nekdo stekel mimo: Hanika se je cmihala za Zalo. »Štefan! Roza umira!« je še zaklicala, pa je bila tako brez glasu, da je komaj sebe slišala.

Na dvorišču pred krčmo se je Ploj zadiral nad hlapcem; napregala sta kobilu v koleselj. »Strašen človek!« jo je spreletelo; »kakor da bi bil hlapec kriv, ker je tako napravil z Rozo.« Potegnila se je za vodnjakom. »Vino ji bo pomagalo,« je pomislila; »malo kuhanega vina, da bo prišla k moči. Tako je slaba, sirota!« Zadnjega se je oklenila s skrbnostjo, tako veliko, da so se ji osušila zajokana lica.

Za materjo bi bil Štefan zavil h krčmi, da ni kobila potegnila voza že mimo lipe. Moral bi obračati, pa se mu ni dalo — ob potoku je bila cesta malo preozka. Pognal je še, in obstal za živo mejo. Misli se mu nikakor niso hotele odtrgati od krčmarice, čeprav ni in ni mogel verjeti, da bi bilo tako na koncu ž njo, kakor je ona kričala. Otročad! Poslonil se je na naslonjalo in se zagledal skozi redko listje po skoraj golem drevju v svetlobo, ki se je sipala iz krčme. Prav na rahlo se ga je loteval dremež, svinčene veke so se sprijemale.

Iz svetlobe pred krčmo so prilezli moški. Pijanci! »Ali ni očeta med njimi!« ga je spreletelo za hip. Oprijemali so se verande; kazalo je, da so bili precej okajeni. Z na pol glasnimi in na pol požrtimi besedami so prešli dvorišče in pod drevjem močili po peščenih tleh.

Ta glas je fant prepoznal: »Pravijo, da se je pijancu in hudemu biku dobro ogniti, jaz pa pravim — Lenártovi babi. Haha!« Bil je stari Lovrec.

Fanta je pogrelo. Kaj če ni naletela na očeta? Skoro ne more verjeti — saj bi z gotovostjo ujel kako vpitje.

Dedci onstran grmovja so se režali; še nekaj zakonskih, umazanih opazk o njihovih babah — in odzibali so se. Pa ne da bi jim mati kako rekla, se je zbal?

Stari Lovrec je prestrgal cesto in se zagugal nad lesu, pa jo je srečno prestopil. Preklinjaše Ploja in penzioniste, ki so pritiskali na njegovo »fliko«, je obšel bajto in zaropotal po zadnjih dverih. »Bedak stari, zdaj se jezi na Ploja, ga je sodil fant, »a misli, da mu bo Ploj za zahvalo zalival goltanec?« Je že res, da ga on ne bi odrl kakor Ploj — Ploj je imel na vesti tudi Lenártovega Lojza, fantovega strica — ali

kaj bo nergal, ko je sam zapil svoje zidarjenje pri občini v mestu, trap stari, in izgubil penzijo!

Kočarija je dremala pod cesto; Lovrečevo treskanje in preklinjanje je ni vzdramilo. Potlej se je prikazal na prednji strani, prav pod Štefanom. Butnil je v prikletna vrata in preklel svoja dekleta: »A imate koga notri, da ne odprete?« Grozil je s pestjo in sédel.

Te Lovrečeve besede so fanta vsega predramile. Pridržal je sapo in nategnil vajeti, da ga ne bi izdalo kobilje kópanje. Odtod bo videl kakor na dlani njo, ki bo prižgala luč in vstala razpravljena s postelje. Hvala bogu, da so bila okna njihovih težakov brez zaves! V trenutku jih je pretehtal, te Lovrečke. Julčka ima otroka; včas, ko je bil še otrok, je delala pri njih; mati ji je bila botra. Lani se je oglasila pri Lenártovki — zapustila je tisto službo v Srbiji, ker je predaleč od otroka. Pozimi je Julčka znova odšla. »Kako le živijo te Julčke! — mislil je na kočarska dekleta — ,po svetu? Redka je, ki ne prinese otroka', mu je greblo po glavi. Tila še štirinajst dni ni vzdržala v službi. Zajc je trosil pri Lenártovih te reči — kako je bilo, je izvedel od Lovreca, ki se mu je prišel tožit — ter prezal dobri dve uri o pokvarjenosti današnjih deklet: »Same se obešajo na moške — in ga ne mara, če ji ne seže že prvi večer pod krilo. To Tilo je našla gospa z nekim postárnim dedom, neko sivino. Pfej!« Kajpak je Zajc precej cikal na Lenártovkina dekleta; za kar je bila Liza prekleto občutljiva. Do hudega se je sporekla z njim, ki »naj molči, ko nima otrok!« Lojzo pa je našla Kejačka pri belem dnevu na Lovrečevem hramu z njenim Tjošem, oba pijana... V koči je zaropotalo, ona notri je zadela v stol, in Lovrec je s kletvijo vstal.

Ko so se odpahnili vrata, je Štefanov pogled obvisel na sivkasti spodnjici, ki se je pokazala iz zakajenega prikleta.

»Lojza!«

Sklenila si je razpotegnjeno bluzo na prsih — malo se je prestrašila; saj je bila napol oblečena — in prisluhnila.

»Lojza!« jo je še tiše poklical; ali tako kilavo, da se ga je začela lotevati bojazen, da mu ne bi deklina káke rekla — v prepiru je bila taka, da bi ga bilo večno sram pred njo, navadno kočarko.

Pognala se je do žive meje in obstala.

»O Štef!« se je začudila.

Je s kom zmenjena, da je kar planila? Vedel je, da hodi Ciglarjev zidar k njej. Pogledal je po cesti, kolikor se je dalo videti v temi; nekaj zaradi zidarja, da ga ne bi dobil z njo, nekaj zaradi ljudi, da ne bi raznesli, da so ga našli, Lenártovega Štefa, z Lovrečevo deklino. Nekaj drugega je bilo, ko se je ob košnji metal z njo po krmi; to so vsi videli, in ona je težačila pri njih. Čutil je, da si kake kmečke, na primer Minihove bogatice, ne bi upal tako nagovoriti — s tem nasmihanjem, ki je sproti razgaljalo njegovo negodno devetnajstletno frkavost. Ves čas se je zatekal v misel, da je Lojza njihova težakinja, da mu torej ne more navsezadnje kdo ve kaj zameriti — čeprav ga je prav tole zavijanje peknilo; bilo je nekam blatno.

»Ti!?« je stisnil iz se in se ji nasmehnil — uh, tako kilavo! — potle mu je pa le prišlo na pamet, da jo je vprašal: »A je oni, Rozi, res tako, za smrt?«

»Rozi?« Izrinila se je iz grmovja in se prislonila ob voz; popravljala si je bluzo in se mu smehljala. »Eh«, se je napravila vsakdanjo in povedala, kolikor se je le dalo brezbrizno: »Baba se je napila — jaz bi se tudi, če bi bila krčmarjeva — pa misli, da jo bo vrag! — Ali — jaz sem tudi prava: kaka sem se privlekla pred te?!« se je vprašala šele zdaj, kar je fanta pogrelo. »Z razparano spodnjico«, se je znova nasmehnila in pogledala po sebi. »Dobro, da smo ponoči!«

»Si bila tam?« je vprašal in pokazal na Ploja.

»Ah«, je odkimala; »pri Hutterju smo končali s kopjo.«

»Vam je dal dosti pijače?« je tipal.

»Precej. Saj sem šele prišla; toliko, da sem zadremala, ko me zbudi — naj ga vrag, deda, vse bo zapil! Pa ta prekleti Hutter! Dva tedna sem mu rila po gorici, koliko vina mu je ostalo še od lani, nazadnje pa z berso napoji kopače, da sem čisto matasta. Ti gotovo voziš žganjico z vrha. Madona, da mi diši!« Pobrskala je po slami v košu in ga potresla za roko. »A?«

Lenarti so se vedno bahali s svojo pijačo. »Nagni še!«

»Si brez glave?« se mu je režala in se oprijela z drugo roko voza, da se ne bi vznak prevrnila, ko je nagibala slatinko. Za razpotegnjeno bluzo so se pokazale blede prsi — malce povešene. Ženska še ni bila stara devica.

Po fantu je zavrelo.

S steklenko v roki je pijano zrla po njem. »Pijana sem; ne zameri, Štef! Zlata duša, ki voziš žganjico!«

»Zameril? Kje?«

Ko je stopila na kolo in se prevesila čez garce, da bi potisnila slatinko v cekar, je Štef skočil v koš in jo potegnil k sebi. Ni si mislil, da je tako lahka: »O ti, kaj bi rad?«

Če je prej upal, da jo bo kot Lenart laže dobil, sta ga zdaj tako priznanje in njena preočita voljnost odbijali.

Ali onstran Grajene je hodil Lenart; in iskal je, kje bi preskočil vodo. Namerjal se je k Ploju; saj je še svetil.

»Oče!« je vzkliknil. Najrajši bi planil k njej, ki ga je čakala v košu. »Tod pride!« Se ne bo zmezila?

»Čuješ, zapelji v hosto!«

»Saj bi«, je mencal, »ali oni tam ne sme k Ploju. Če se z materjo dobita, se bosta do mrtvega stepala.« Sledil je Lenartu, iznenada pa ji rekel — lahko tudi, da zlagal: »Veš kaj? Zapeljal ga bom spat, ti me boš počakala. Saj me boš.« Prosil jo je že, da bi mu verjela.

»Na hram pridi!« Nasmehnila se je.

Samo kako vsakdanje je to rekla! Obljubil je. Da bi se že dvignila!

Sédla je in segla po slatinko. Fant se je presedal kakor na iglah — stari je preskočil vodo; oprijemal se je grmovja in lezel iz jarka.

Močno je potegnila; obrisala se je in mu pokazala slatinko: »Si jo lahko odnesem?«

Nasmehnil se ji je, pa je sprevidel, da misli zares. Ne, tega ji ne more dati!

»Neseš mamici?«

Dobro, da je bila tema; saj je do ušes zardel. Doma ji bo odtočil, se je izmotal.

Na cesti je zašepetala: »Na krmi!« in pomežiknila. Hotela ga je požgečkati, pa se je nagonsko odmaknil — vsa se mu je zapahnila.

Ni gledal za njo, kako se je narejeno ravna — precej ga je nesla! — izgubljala v drevju; namotal je vajeti na ročico in se pognal z voza.

»Ata!«

Lenàrt je napravil še nekaj korakov proti Ploju; iznenada se je ustavil.

»Poglej ga, capina!« S tem otrokom sta že trčila danes, če se ne moti. »Kje imaš mamo? Pri Ploju? Haha...« Majal se je in se mu režal.

Na norčevanje je fant odgovoril samo s kratkim: »Ah!« A jezilo ga je že to večno pitje!

Lenàrt se je zresnil. »Greva pónjo!«

Fant ga je zadržal. »Imate sploh voljo, da se pobotate z materjo?«

Ko je Lenàrt sprevidel, da ne bo mogel preko fanta, je pomislil. Danes je že imel to voljo, pa jo je zapravil — zakaj je ne bi še enkrat imel?

»Naj bo po tvojem!« se je udal. »Če je že tako, pa naj bo!« Ko je sedel na vozu, še dokaj trdno — Štefan je gnal kobilu v galop proti mlinu — se je prebudilo v njem nekaj Lenàrta, da je povedal s sva-rečim glasom: »Ali, še bo po mojem! Zapomni si, Štefan!«

Za jezom sta srečala tovarniške delavke. Dekleta so se v parih peljala pod rokami in pela. Ognila so se vozu, prenehala s petjem in ena — bila je Tila, Lojzina sestra — je pozdravila. Potegnil si je klobuk na oči in zamrmral nekaj za 'dober večer'. Te bi ga našle njega, Lenàrtovega sina, z Lojzo! Kar zmrazilo ga je.

Zdaj so dekleta prešla v vižo prejšnje pesmi. »Ptičice...« je zapela Krampergerjeva, da je dala glas.

»Ptičice pojo, rožice cveto...«

Več ni slišal; kobilu je zapeljala na most.

Doma je bil nasajen. Najprej ni noben frkavec prinesel luči, potlej je pa Matilda odšla z žganjem. Zarenčal je nad njo — kaj bi ji naj rekel? Saj ni namenil Lojzi, vendar... Tudi stari ni našel miru. Prezal je po dvorišču in hlevu, pokal po kobilu in ga nagovarjal: »Kaj je rekla mama?«

Fant se je zavlekel na ujdrč, odrinil Južeka, ki je ležal povprek po slami, in se oblečen vlegel. Spodaj je godel Lenàrt:

»Štef, kaj rečeš, a bi šel pónjo? Zakaj bi ne šel, ko je pa ona tolikokrat prišla póme?«

Pa je vse kazalo, da se ne méni nikamor spraviti, niti iz hleva.

Siloma je zadrževal dremavost. Da bi se vsaj stari skidal! Ona ga čaka na krmi! Šel bo! Nikoli še ni imel ženske... Veke so se mu že

zapirale. ‚Vraga, je zastradana!‘ je pomislil. ‚Kaj pa žre? Na deri pije na prazen želodec.‘ Zadah po vinu. Ta ga je predramil. Kiselkasto tropinast duh je prihajal od Lenārta, še vedno je prezal po hlevu.

Šel bo! Rekel bo, da gre materi naproti. Ta dremavost! Ta raztegnjena njiva!

Ali ga nagovarja Lojza — na slami ležita... ali pojo dekleta... ali ni to materino ihtenje? Naproti jim gre...

Za materinim pogrebom lani ni Liza izjokala toliko solz kot nocoj. Ob cesti — z Zalo sta prišli kraj grmovja — se je oprijela deske na kraju ograje, da bi si pomagala iz jarka, pa jo je zmotila táka slabost, da se je samo prislonila ob prepereli plot ter potihó zatulila z izjokanim glasom. Postala je, se zravnila — bila je visoka ženska, tokrat pa vsa tako vase potegnjena, strta — in potegnila z raskavo dlanjo po zgubanem obrazu, ki so ji ga razjedale solze, odkar je živela na Lenārtovem. Zala jo je čakala z rokami, zavitimi v volneno ruto, in molčala. Ni se mogla iznebiti občutka, da je Lenārtova — Johanova sestra, in da Liza ni trpela Lenārtov. Težko je bilo najti besedo, ki bi utolažila to včasí tako samosvojo Hedlco, nocoj pa v solzah, ki so lile iz užaljenega občutja prevaranega življenja, ki je prešlo zagrenjeno ter bo ležalo na njej kakor mora do smrti. Naj je nosila nekđaj, ko je bil še njen Flórjan stražmojster, klobuk (na kmetiji si je znova zavezovala robce, samo do takrat židane, a ne lanene kakor si jih je nekđaj in so si jih še danes kočarske), naj je hotela vedno imeti prvo besedo pred svojo kmečko žlahto — pred Lizo se ji je jezik zavezal. Ona ni mogla nikoli tako jokati; nobenega otroka ne bo pustila za sabo. Liza jih je imela celo kopico, za Rozo so ostali trije — sirote.

»Kaj veš ti, kako je meni! Nimaš otrok!«

Ta ‚nimaš otrok‘ je bila stara pesem, s katero se je branila Liza pred pametno Zalo in njenim Flórjanom, kadar sta našla pri njenih otrokih kaj nápak. Če ne bi utripale tam v izbi za rdečkastimi zastori sveče, če se ne bi slišalo sem do ceste pritajeno ihtenje ‚preubogih Rozinih sirot‘, bi začela Zala kakor po navadi, da jih ona res nima — Bog pomagaj, saj ni sama kriva! —, da tole sploh nikako govorjenje ni, kar ji znaša, in da je ona — živa resnica je, kar si upa reči — postavila na noge mogoče še več otrok, in sicer tujih, ko... ko ona. Razšli bi se za mesece sprti.

»Eh, Liza«, je vzdihnila Zala; oči so ji obstale na tistem žalostnem migotanju sveč. »Uboga Roza! Ubogi otročki!«

»Vsega se je rešila.« Za trenutek je pogledala z zameglenim pogledom po cesti, ki se je začejala prikazovati iz jutranjega hlada, se spomnila na mlin, na Lenārta, zakopala obraz v predpasnik in krčevito, bruhajoče zaihtela:

»Govorite! Ne bo dolgo, ko se vam bom tudi jaz na večno ognila.«

Vzpela se je na cesto in odšla s takim užaljenim in nepotolažljivim jokom.

»Pojdi, pojdi! Otroke imaš! Liza?« je klicala Zala za božjo voljo za njo. Ko se je malo zavedela, je bila Liza že onstran mosta, za Zalinim

hramom. Ne bi je prehitela pred mlinom; zato je stopila med drevje — a s takim dušečim občutjem, da se je zbala, da ji bo zaprlo sapo. 'Ta ženska misli na smrt, križ božji!' Ko je Roza umirala, je visela na njej, kakor da bi hotela ž njo. Saj ne zagovarja brata — ali kaj ji je le storil tako strašnega? 'Pač ne more Lenàrtov', je sklenila nazadnje.

»Si ti?« se je oglasil naspol zaspani Flórjanov glas. Ona se je sesedla na stol in vzdihnila:

»Moj bog, ti moj bog, da more biti tako na svetu! Roze ni več. Bog se usmili duše!«

Slišala je, kako je pod možem zaškripala postelja, ko se je dvignil. Nekaj časa sta oba molčala. Potlej je segla po vžigalicah in prižgala svetilko.

»Kaj pa Ploj? Do zdaj je lezel v dolgé; kako se bo pa poslej izkopal iz njih, ko ne bo več Zorečkinih jurjev? Na hčer je še gledala.« Jezil se je in razburjal. »Oženi se naj! Jih že ima petdeset?«

»Kako govoriš?«

»Ko je pa tako!«

Poznala ga je, da ne bo prenehal s tem gospodarjenjem, preveč suhim za njo, ki je videla umirati Rozo to noč. Preskočila je pogovor in rekla:

»Hedlca se mi zdi malo prenapeta. Jokala se je, kakor da bi ona umrla otrokom. Moj bog!«

Mož je povedal: »Hedli so vsi prenapeti! Njena babica je norela. Poglej otroke! Ludvika!«

»Ah, križ je!«

Križ je bil s tem Lizinim fantom, ki so ga vsi podpirali. Kolikokrat sta mu sama dala kavo! Vsej uvaževani žlahti je samo še v sramoto. Flórjanu se ni zdelo vredno razburjati zaradi tega zavoženega študenta; obrnil se je in rekel tako, da je Zala vedela, da ne želi več govoriti:

»Ugasni!« —

Do doma se je Liza zajedla v tako topo žalost, da ni slišala curljanja vode prek kolesa, ko jo je neslo čez most in da sprva ni niti opazila medlo razsvetljenih sprednjih hišnih oken. Roze ni več — kaj ji mar svet! Sama čuti, da jo duši. Ne, ne bo jim več dolgo delala napóte! Spominjali se je še bodo, pa bo prepozno! Predobro pozna tega Lenàrta, da ve, kako bo, ko nje več ne bo! To jo je razjedalo. S kolarnice je pritekel pes in se ji začel dobrikati. V izbi je nekdo momljaj. Njegov glas! Zastala je ob oknu in pogledala skozi rože. Sedel je za mizo, pijan. Trezika mu je sezuvala čevlje.

Prestala je z jokom, ki je bil samo še zadušeno davljenje; čutila je, da se ji vse upira — ubogi otrok! — ali moči so jo že preveč popustile, da bi mogla stopiti v izbo in zdivjati nad njim kakor druge večere. S krvavimi očmi in izjokanim obrazom, a brez solze je stopila v izbo, tako medlasta, da ji je vse zaplesalo pred očmi in ni nikogar razločila, in sedla ob vratih za peč. Trezika je pustila ata s čevlji in zlezla v posteljo.

»Kam Trezika?« je dejal Lenàrt in se močno nagnil naprej.

„Ali ne sedi mama pri peči?“

Potisnil je zakajeno mlinsko leščerbo daleč predse, nekaj zahrkal, se oprijel posteljne končnice in mize, se dvignil in obstal s kalnimi očmi na ženi. Hotel je k njej, vsak čas pripravljen, da se bo zakadila vanj — ali ona je sedela tam za pečjo tesno zavita v ruto, ne da bi se vsaj malo zganila in pokazala življenje na trdem iztrpljenem obrazu ali iz mrtvih brezizraznih oči; kakor berač, ki se zrine k tuji peči.

»Mama, a ti si?« je vprašal. »Da si le prišla, mama!«

Ona — kakor da ga ne sliši! Še več — ta potegnjenost vase je bila sumljiva, je pretila: „Samo zareči se, pa bom odšla, odkoder sem prišla! Ni mi zate!“ Na zadnji postelji sta se dvigala Feliks in Trezika s splašenimi pogledi; otroka sta pričakovala nevihto, ki bo planila iz tega narejenega zatišja. Lenart je pridrsal do srede izbe, ko se še ni nič zgodilo. Stal je skoraj pred njo; ona ni kazala trohe volje zanj; otroka sta se nemirno prerivala in se krčevito oklepala odeje.

»Ah!« je vzdihnil in zamahnil z roko, ki mu je nemočna obvisela ob mlahavem telesu; čutil je, da popušča. Ali tega ne sme! V gospodarju se je predramil sklep, ki so ga na tihem kovali zadnji dnevi, ko se mu je vse posmehovalo zaradi nje; tla pod nogami so postajala trdnejša. Žena se je vrnila pod njegovo streho! »Mama!« jo je poklical, kar se je le dalo trezno. Sprevidel je, da od nje ne bo pričakal odgovora. To ga je peklilo; že zaradi otrok, ki sta plaho in napeto čakala konca. »Spat!« je ukazal bolj njima kakor njej, se pri priči obrnil, da bi pokazal voljo ter začel pijano vlačiti obleko s sebe. »Pojdimo spat!«

Potlej je ležal in jo čakal obrnjen proč od nje. Ali pijan kot je bil, ni imel dolgega potrpljenja. Začel se je obračati in potihoma momljati; sprva bolj zase. Pri peči ni niti klop zaškripala. Samo komaj slišni Trezikin glas je prosil: »Mama, pojdite spat... Pojdite spat!« Ta tako na jok nagnjeni glas ga je docela vzdramil. Kaj za vruga jim pa hoče?! Pa ni mogel zakričati. Iskal je in našel luč; svetloba ga je bodla v oči. »Ne bi kdo ugasnil bleščere?« Liza je zlezla z glavo med dlani; to in Trezikine prošnje, naj vendar gre za božjo voljo spat, je bilo vse. »Mama!« jo je znova poklical, kakor bi jo hotel opozoriti, da je rekel njej zaradi bleščere. Trezika se je na hitro splazila iz postelje in upihnila luč.

Slišal je, da je bil otrok pri njej, da jo je vlačil od peči. Potlej so zaškripali njeni čevlji — otroka je nesla v posteljo — in njen glas je vzdihnil kakor pred jekom:

»Ubogi Rozini otroci! Kaj si bodo začeli brez mamice?«

Lenart je nekaj zgodel in se prekril z odejo. S tem je hotela zbsti njega, ki je pijanec kakor Ploj, kajpak! Kaj naj bi odgovoril ženinemu glasu, ki je bil že najokan in brez slehernega odpora. Liza je sedla na posteljo; otroci so jo preprosili.

Počasi se je razpravljala. Od pijanca je smrdelo po vinu. Čez dolgo šele je legla na rob svoje postelje, da je bila čim dalje od njega, ki ji je bil zoprni. Skrčila se je; utrujene oči so se ji začele siloma spoprijemati. Na postelji zraven je mož prenehal s pijanim in slinavim momljanjem. „Uboga Roza,“ jo je znova spreletelo, „kako je le mogla pre-

stajati ob tem pijancu tolika leta in mu roditi toliko otrok, sirota? Zato pa, to je naše plačilo: ródi in ródi in — crkni! Tesnilo jo je, pa je bila preprazna, da bi mogla zajokati in se olajšati.

V prvem spancu se je zdrznila in otresla; njegova roka se je je dotaknila; bila ji je zoprna, da je zaječala.

»Prekleti! Kje pri bogu je zapisano, da mora ženska vse tako prenašati?« Besede so se trgale iz nje. Pognala se je iz te postelje, ki se ji je za navek zagabila, pobrala obleko in si jo spotoma zmetala nase.

»No-no!« se je Lenárt prenevedasto začudil, da se ne bi otrokom kaj posvetilo. Prav nedolžno jo je še hotel vprašati, če je Rozi res tako slabo, pa so že zatresnili vrata za njo. Obrnil se je proti steni — prav za prav Feliks ni več tak otrok — in se prekril čez glavo. Po tem, kar se je zgodilo, je čutil, da ne bi spravil več besede iz se, pa če bi mu za vedno odšla. Zdaj že ne, ko bi sam sebe izpljunil! Saj se trezni!

Matilda in Barca, ki sta prihiteli iz gornje izbe, sta našli mater na kletnem podseku, a nista spravili besede iz nje. Matilde ni trpela. Najdalj je šklepetala v sami srajčki zraven nje Trezika. Ko sta se oni dve prenehali hreniti nad starim v izbi, potlej pa še nad njo in odšli spat, je odcmihala še Trezika od nje in jo pustila samo. Tisti zatajeni, a ponosni gnev, s katerim je odšla iz izbe in malo prej kljubovala hčeram, se je pričel tajati pred mrzlim in gluhim dvoriščem, ki jo je obdajalo. Od kapi je kapala deževnica, da je bilo že vse smrdljivo blatno dvorišče, kamor so hodili otroci po večerih in skozi noč opravljat potrebo, in da se ji je zatikalo s tem zastanim gnojem kakor njen zakon s tem cunjastim Lenártom.

»Moj bog, ali je to življenje, ali je to kakšno življenje?« Ali je za to živela?

Od hladu, ki je prihajal z jutrom, se je začela tresti. Zavlekla se je do hleva in zropotala z vrati. Dolgo se ni nihče oglasil. Zatišano je klicala: »Štef! Štef!« — da je ne bi oni v hramu slišali. S težavo ga je predramila; fant je nekaj časa pretegnjeno mrmral, potlej pa po vsej priliki znova zaspal. »Zadremal je«, si je mislila in sedla na prag; »boji se, da je že jutro, pa bi rad še spal, ko je zdelan.« Ščasoma jo je postalo strah same — še pes se je odvrlel v kolarnico; v gluhi tišini pred jutrom je umirala sredi blatnega dvorišča pred njo Roza, so jokali »otročki«, sta se ji do smrti upirala pijanca — »Kristus, kako življenje imata, sta imeli s sestrano!« Zbala se je, da je ne bi znova zalila žalost, tako same in oslabiljene od neprespane noči. Opoje bi rada, nekoga, da bi se mu potožila.

»Štef! Štef!« ga je začela klicati; vstala je in se poslonila na vrata.

Fant je zaspano poiskal zapah, ga odrinil in zamežal v njo: »Kaj je?«

»Roza je umrla.«

Postal je, jo pogledal in zvedavo vprašal: »Plojeva?«

Vzela je stolec s trama in počenila nanj; kobila je vstala in se stresla. Štefan se je obesil na lestvo in jo poslušal, kako mu je tožila o Rozi, kakor da bi govorila o sebi.

»Sirota se je rešila... Če si me ne bomo zaslužile nebes, si jih ne bo nihče... Da sem se mogla kdaj spoznati s tem človekom? Kje je

zapisano, da ga moram do smrti prenašati — pijanca, ki mi ne dá božjega miru? O, saj se vam bom vsem ognila... še prehitro...!»

Fant je zagodel, da ni vse tako, kakor si predstavlja, zlezel po lestvi in se potegnil na slamo. Materine tožbe zaradi očeta in njen vedni jok je bil za otroka prevsakdanji, da bi ga zanimal. Ko je še ležal v izbi, ga je večkrat grozilo njeno stokanje ponoči. 'Kako, da more biti taka?' se je vprašal — ali prav nič drugačne si je ni mogel predstavljati. Obrnil se je, videl Lojzo — 'Vraga, je zastradana!' — in zadremal.

Ko se je izgovorila, ga je poklicala. Ni se ji oglasil, samo smrčanje je slišala. 'Lenárt je', si je mislila; 'zaspi, ko je človeku najhuje.' Jokala bi — ali vsi so spali ter jo pustili samo z mislijo pri vseh. Včasih je preklela 'ták zakon'.

Na oknu se je začel kazati dan. Pobožala je kravo — sama ni vedela, zakaj se ji je živinče tako zasmililo.

ZA CANKARJEVO PODOBO

IVO BRNČIČ

»Tako politično prepričanje in tako svetovno naziranje, ki si ga je priboril človek sam, mu je nad vse dragoceno in mu ga ne more vzeti nobena sila na svetu.«
(Ivan Cankar, Kako sem postal socialist.)

VSE urednikovo pisanje dokazuje čudovito nazorno, kako prehajajo napake po docela nujnih vzročnih zvezah druga v drugo, kako rodi dvomljiv prijem z matematično gotovostjo čedalje hujše posledice, kako zapletajo izsiljene trditve človeka v zmeraj gostejšo mrežo nesporazumov z dejanskimi dejstvi, iz katerih se skuša izmotati z novimi, še bolj napačnimi zaključki, kombinacijami in spekulacijami, dokler naposled vsa polomija ne zraste storilcu čez glavo in verjetno celó preko njegovih prvotnih namenov — skratka, kako se človeku v praksi neogibno in krvavo maščuje sleherna drznost zoper objektivno resnico. Tako se je Izidor Cankar najpoprej pregrešil nad posameznimi dejstvi, potlej nad Ivanom Cankarjem in navsezadnje nad lastnim delom, ki mu je nakopal neozdravljivo metodološko bolezen. Zaradi te bolezni je ostalo njegovo mučno opletanje med Cankarjevim spiritualizmom in njegovim socializmom po svojih rezultatih tako popolnoma brezplodno, da smo s temi Uvodi znova obogateli za enega tistih nerazvozlanih problemov, ki so trajna dediščina vsega našega kulturnega prizadevanja in ki že desetletja zavirajo vse naše napore, da bi se dokončno orientirali med našimi najpomembnejšimi pojavi.

Izidor Cankar je sklenil in dognal, da je bil Cankarjev »marxizem« »docela pokvarjen« (in kar je še naštel podobnih izrazov) ter je tej svoji hipotezi ostal zvest do konca. A dandanašnji, v razdalji devetnajstih, štiri in dvajsetih in tridesetih let od Cankarjevih poglavitnih socialističnih nastopov, je že mogoče pretehtati resnično ceno tega poglavja njegovega življenja in dela. Danes je problem Cankarjevega socializma tako z objektivne kakor s subjektivne plati že razločljiv.